

zaterdag

12 september 2026

10.00-17.00 uur

**VRIENDEN
LOTERIJ**

**OPEN
MONUMENTEN
DAG**

DAN LIEVER DE LUCHT IN!

160 jaar Uitbreidingsplan Romein

PRAKTISCHE INFORMATIE:

Alle opengestelde panden, schepen en de machinekamer van de Wirdumerpoortsbrug zijn zaterdag 12 september van 10:00 tot 17:00 uur te bezichtigen. Het Paleis van Justitie laat tot 16:00 uur bezoekers toe.

Theater De Bres fungeert deze dag als de centrale locatie. Hier kunt u o.a. de route verkrijgen en vindt u stands van o.a. Aed Levwerd en de Energie Coöperatie Binnenstad.

In het **Paleis van Justitie** worden meerdere activiteiten georganiseerd, zie www.rechtspraak.nl ('Week van de Rechtsstaat'). Om 10:30 uur, 12:00 uur, 13:30 uur en 15:00 wordt een zitting nagespeeld. Voor het bijwonen van een zitting is een gratis toegangsbewijs noodzakelijk, te verkrijgen vanaf een half uur voor de zitting.

Om 10:30, 11:00, 11:30 en 13:30, 14:00, 14:30 uur worden rondleidingen in en rond het **station** verzorgd. Verzamelen bij de OMD-beachflag.

Bezoek aan de **Panoramazaal** van de **Achmeatoren** geschiedt in groepen van max. 50 personen per keer. Hiervoor kunt u een kaartje of kaartjes halen in de Achmeatoren. Vol = vol. Tijdstippen: 10:15, 11:00, 11:45, 12:30, 13:15, 14:00, 14:45, 15:30 en 16:00 uur.

In de hal van het **Fries Museum** is een expositie ingericht over het werk van Abe Bonnema en winnaars van de Abe Bonnema Prijs. Gratis entree.

Voor het complete programma en de meest actuele informatie:
www.openmonumentendag.nl/leeuwarden

DAN LIEVER DE LUCHT IN!

160 jaar uitbreidingsplan Romein

Op 18 oktober 1866 legt stadsarchitect Thomas Romein het zuidelijk uitbreidingsplan voor aan de gemeenteraad. *Thans weten wij, schrijft stadsarchivaris Juffrouw Visscher in 1908, dat dit slechts het begin is geweest van de evolutie van Leeuwarden.* Zij kon niet bevroeden dat hier in 2002 de Achmeatoren geopend zou worden, met 114 meter nog steeds het hoogste gebouw van Noord Nederland. Architectenbureau Bonnema is de ontwerper van deze ranke toren. Het plan Romein is nog steeds een solide basis voor talrijke veranderingen in de zuidelijke binnenstad.

Aanleiding voor het uitbreidingsplan

Aan het einde van de achttiende eeuw is Leeuwarden nog omringd door vestingwerken maar die hebben door een nieuwe wijze van oorlog voeren hun functie verloren en het onderhoud is kostbaar. Wopke Eekhoff schreef al *Beter ware het, de Poorten en de*

Wallen te slechten en hun plaats tot nuttiger einden te bestemmen, dan groote sommen aan hunne herstelling te besteden.

Tuinarchitect Lucas Pieters Roodbaard wordt gevraagd om de afgegraven bolwerken parkachtig in te richten en aan de zuidzijde van de stad ontstaat in 1847-1850 een slingerend wandelpad van molen De Fortuin bij de Wirdumerpoortsdwinger naar molen De Hoop bij de Verlaatsdwinger.

De molens worden in respectievelijk 1873 en 1886 afgebroken. De vrijkomende grond wordt benut om land op te hogen en grachten te dichten. Als onderdeel van het Rijkswegen-net is al in 1827 de Overijsselsestraatweg aangelegd en daarvoor moesten de Wirdumerpoort en een deel van Wirdumerpoortsdwinger verdwijnen.

Ook binnen de stadswallen is er volop beweging. De Heeren- of Oude Gracht ten zuiden van het Ruiterskwartier wordt in

Afgraving van de 'Hooge Berg'. I.v.m. het rechtekken van de Buitengracht/Zuider Stadsgracht werden de bolwerken afgegraven. Uiterst rechts uitspanning De Bellevue, op de achtergrond molen De Fortuin en herberg De Klanderij. Steendruk naar een tekening van Willem Troost, 1868

Station (rechts) met locomotievenloods (links) in een nog onbebouwde omgeving. Eduard Fuchs, circa 1865

gedeeltes gedempt. Het oostelijk deel om ruimte te bieden aan de uitbreiding van de veemarkt en het westelijk deel als locatie voor het Paleis van Justitie.

In 1863 wordt de spoorlijn Harlingen-Leeuwarden aangelegd, de eerste spoorlijn van Noord-Nederland. In 1864 wordt het station geopend in een nog onbebouwd gebied. De verwachtingen van de gemeente zijn hoog: *dit stukje spoor moet deel uitmaken van de kortste weg tussen de wereldsteden Londen en Sint Petersburg*. In 1866 wordt de spoorlijn aangelegd naar Groningen en in 1868 naar Zwolle.

Het station moet worden verbonden met de binnenstad. Door de uitbreidende economie van met name de landbouw groeit de bedrijvigheid en het aantal inwoners van de stad. Leeuwarden barst uit zijn voegen en er is een uitbreidingsplan nodig om dat in goede banen te leiden.

Zuidelijk uitbreidingsplan

Thomas Romein is van 1843-1881 stadsarchitect van Leeuwarden. Bekende werken van hem in Leeuwarden uit het eerste deel van zijn carrière zijn de bouw van de Hoofdwacht

(nu locatie raadszaal), het Paleis van Justitie, de Nieuwe Manege (nu onderdeel Stedelijk Gymnasium) en de Rijks HBS aan het Zaailand (gesloopt in 1990).

Op 18 oktober 1866 zendt hij zijn plan voor de zuidelijke uitbreiding van Leeuwarden naar het college. Het station en het Paleis van Justitie vormen aanknopingspunten voor dit grondplan. Meest opvallend is het rechte trekken van de singel tussen de Verlaatsbrug en de Wirdumerpoortsbrug. Hierdoor ontstaan de Zuiderkade Noordzijde en de Zuiderkade Zuidzijde (krijgt later de naam Willemskade). Het plangebied wordt opgedeeld in 11 rechthoekige bouwvakken: vier ten noorden van de Zuiderkade en zeven ten zuiden daarvan. Het valt op dat de hoeken van de bouwterreinen zijn afgerond.

Op 11 april 1867 wordt het plan Romein samen met een voorstel om *een voor de behoeften van den handel voldoende beursgebouw te stichten op het terrein van de uitbreiding* vastgesteld door de gemeenteraad. De gemeente was wel zo verstandig geweest om voor de vaststelling van dit stedenbouwkundige plan de betrokken gronden te verwerven.

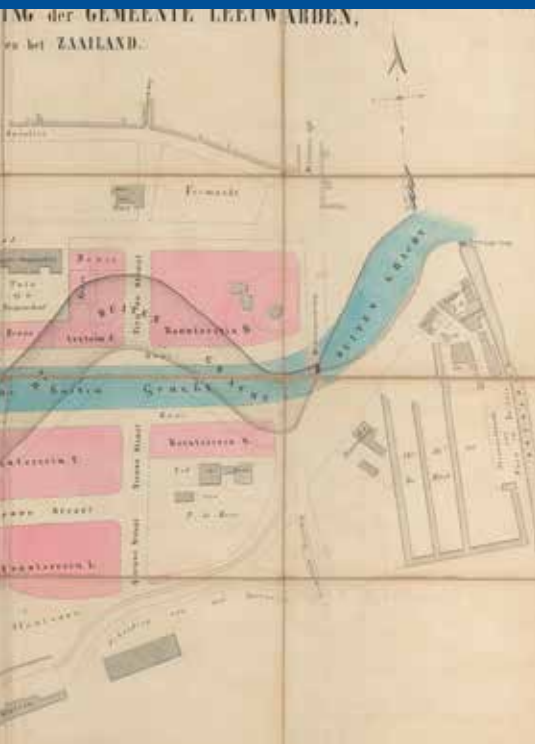
Prins Hendrikbrug en Wirdumerpoortsbrug

In 1869 bezoekt Prins Hendrik de Zeevaarder, broer van koning Willem III, de zuidelijke aanleg van Leeuwarden. Commissaris des Konings Jan Ernst baron van Panhuys had hem verzocht *te willen vergunnen die brug 's-Prinsen naam te mogen geven*. Deze nieuwe draaibrug is ontworpen door Thomas Romein. Het borstbeeld van Prins Hendrik met de datum 8 juli 1869 siert nog de gevel van het hoekhuis van de Prins Hendrikstraat (vroeger Zuiderwalsteeg) en de Willemskade. Deze brug houdt het 100 jaar vol. Vanwege het toenemend autoverkeer wordt in 1970 de huidige vaste brug aangelegd met een breedte van 27 meter.

In 1875 wordt de Wirdumerpoortsbrug (of Beursbrug) in gebruik genomen, een ijzeren draaibrug ook ontworpen door Thomas Romein. Deze brug vervangt de vaste brug over de stadsgracht die niet meer geschikt is door het toenemende verkeer over zowel het water als de weg. De draaibrug van Romein houdt het maar 65 jaar vol. Vanwege het toenemende verkeer besluit de gemeenteraad in 1938 om een nieuwe brug met een brugwachtershuisje te bouwen. Ontwerper is gemeentearchitect Justus Zuidema. Deze brug wordt in 1940 geopend en ligt er nog steeds.

Sophialaan

Tussen het station en de Prins Hendrikbrug wordt de brede en fraaie Nieuwe Stationsstraat aangelegd. In 1874 wordt de naam gewijzigd in Sophialaan, vernoemd naar de eerste echtgenote van Willem III, Sophia van Württemberg. Reizigers die vanaf het station de stad inlopen krijgen een fraaie entree. Aan de linkerkant van de Sophialaan zien

Kaart van het 'Grondplan voor de Uitbreiding van de Bebouwing der Gemeente Leeuwarden, tusschen den Staatsspoorwegen en het Zaailand, 1866.

Doorkijkje van de Prins Hendrikstraat naar het station. Bas den Oudsten, 1956

ze een plantsoen met een rustiek paviljoen, aan de rechterkant witgepleisterde villa's. De rooilijn ligt wat terug van de weg waardoor de villa's een voortuin hebben met rode beuken en kronkelende paden, mogelijk ontworpen door Gerrit Vlaskamp. De voortuinen worden met een ijzeren hekwerk afgescheiden van de straat en zijn een nieuw fenomeen voor de stad. Stadsarchivaris juffrouw Visscher was in 1908 tevreden over de zuidelijke uitbreiding: *welk een ruimen en frisschen indruk maakt de stad thans niet op een ieder, die haar van de zuidzijde nadert; welvaart en keurige netheid springen hier het eerst in het oog.*

Het is de bedoeling aan beide kanten van de Sophialaan villa's te bouwen maar de verkoop van de bouwkvavels valt tegen en daarom wordt er tussen station en Lange Marktstraat aan de westzijde van de Sophialaan een plantsoen aangelegd in plaats van de beoogde drie villa's. De aangrenzende veemarkt en de economische stagnatie hebben hier ook vast mee te maken. Tussen 1878-1895 was de Agrarische Depressie die ook in Friesland keihard aankomt.

Uiteindelijk worden er acht villa's gebouwd waarvan vijf voor rekening zijn van aannemer K. Ketelaar. De eerste twee villa's

Plantsoen aan de Sophialaan. Op de achtergrond bebouwing aan de Lange Marktstraat. S.A. Markus, circa 1900

zijn Willemskade 27 en 29, beide gebouwd door architect Herman Rudolf Stoett. Nr. 27 bestaat nog en is nu in gebruik als kantoor, nr. 29 wordt in 1975 gesloopt. Eerst wordt daar een kantoor in drie lagen gebouwd en nu staat daar de Achmea-toren. In 1874 ontwerpt Jan van Reenen de nog bestaande villa Sophialaan 1, op de hoek met de Van Swietenstraat. In 1882 wordt de vierde villa gebouwd op de hoek Sophialaan en Lange Marktstraat. In 1967 wordt ook deze villa gesloopt en vervangen door een kantoorgebouw in zes lagen van architect Heldoorn.

Op de kavels Sophialaan 1a/3 en Sophialaan 5/Stationsweg 2 worden twee dubbele villa's gebouwd. Sophialaan 1a wordt in 1911 verbouwd tot hotel De Kroon naar ontwerp van architect Zijtse Siewert Feddema. De aangrenzende Sophialaan 3 wordt in 1963 gesloopt en architect C.M.L. de la Fontaine Verwey bouwt hier een strak vormgegeven bankgebouw dat later wordt verbouwd tot kerk. De dubbelvilla Sophialaan 5/Stationsweg 2 wordt nu gebruikt door Proeflokaal Wouters en restaurant Loetje.

Veemarkt

De veemarkt wordt in het begin van de negentiende eeuw op het Zaailand gehouden. Vanwege de ruimtevraag en het transport van vee over spoor- en vaarweg (Harlingervaart) ontwerpt stadsarchitect Thomas Romein op de vakken J en K van het uitbreidingsplan een veemarktcomplex van 21.458,25 m2 achter het plantsoen langs de Sophialaan. Deze vakken zijn vanwege de wat drassige grond lastig te verkopen als bouwgrond voor woningen. De nieuwe veemarkt wordt in 1874 in gebruik

Villa op de hoek van de Sophialaan en de Lange Marktstraat. G. Rommerts, circa 1900

genomen. De ruimtevraag blijft voortdurend groeien en in 1928 wordt boven het westelijk deel van de markt zelfs een verdieping aangelegd voor de schapenmarkt, uniek voor Nederland. Leeuwarden had een van de grootste veemarkten van West-Europa. Internationale delegaties bezochten de veemarkt en het vee werd verscheept over de hele wereld.

Aan de Lange Marktstraat worden hotels, cafés en zuivelpakhuizen gebouwd en er ontstaan veel illustere horecabedrijven als Boekema, Goes en Prins. De veemarkt wordt in 1963 verplaatst naar de toen net opgeleverde Frieslandhal aan de Heliconweg. Het Oude Veemarkterrein wordt omgebouwd tot een parkeerterrein voor 685 personenauto's en 11 autobussen.

Stadsdeel met allure

Met de verplaatsing van de veemarkt kan de omgeving van het Zaailand verder worden

ingericht als een voornaam stadsdeel.

Thomas Romein ontwerpt een nieuw beurs- en waaggebouw bij de Wirdumerpoortsbrug. Het nieuwe beurs- en waaggebouw wordt op 24 september 1880 feestelijk geopend. Het is Thomas Romein zijn laatste werk; hij overlijdt precies vijf maanden hierna. Een ander prominent gebouw is de Rijks Hoogere Burger School (HBS), ook ontworpen door Thomas Romein en geopend in 1867. Naast de HBS wordt in 1875 het Old Burger Weeshuis in 1875, ontworpen door H.R. Stoett. Het gebouw is in 1945 door de bezetter in brand gestoken en wordt daarna gesloopt.

In 1881 wordt sociëteit en schouwburg De Harmonie geopend, ook ontworpen door H.R. Stoet. Rondom het gebouw ligt een fraaie tuin, ontworpen door Gerrit Vlaskamp. Het monumentale gebouw voldoet na een eeuw niet meer aan de eisen van de tijd en wordt vervangen door de huidige schouw-

Luchtfoto van de veemarkt en hotels aan de Lange Marktstraat. KLM Aerofoto, 1929

De oude Wirdumerpoortbrug met het Beurs- en Waagegebouw. B. Feenstra, circa 1910

burg De Harmonie, ontworpen door architect Frits van Dongen.

Leeuwarden ontwikkelt zich in de tweede helft van de negentiende eeuw vooral vanwege de veehandel als een bank- en verzekeringsstad. Op de hoek van de Zuiderstraat en het Wilhelminaplein wordt door Thomas Romein in 1870 de Spaarbank van het Nut van 't Algemeen gebouwd. De Coöperatieve Zuivelbank is in 1913 gestart met een vestiging aan de Willemskade. In 1914 koopt de bank café De Beurs aan het Zaailand en verbouwt dit tot kantoor. Het gebouw wordt al in 1937 vervangen door een nieuw kantoor, ontworpen door de Leeuwarder architect Andries Baart.

Langs de Willemskade verrijzen vanaf 1870 veel riante woningen en kantoren. Veel rijke en maatschappelijk en politiek succesvolle Leeuwarders gaan hier wonen waaronder architect H.R. Stoett, kamerlid Johannes Zaaier en gemeentesecretaris Petrus Adrianus Bergsma. Opvallende hoekgebouwen zijn het

Landbouwhuis (Willemskade 9-11), P.J. Smids kassiers en effectenbureau (Baljeestraat 1/ Willemskade) en de Friesche Veecredietbank (Van Swietenstraat 12).

In 1929 is de finish van de Elfstedentocht op de Zuider Stadsgracht/Willemskade. Winnaar is Karst Liemburg, de enige keer dat een inwoner van de stad Leeuwarden de Elfstedentocht wint.

Finish van Karst Leemburg op de Zuider Stadsgracht/ Willemskade. Fotograaf onbekend, 1929

Roaring Sixties

Om ruimte te bieden aan het toenemend autoverkeer in en om de binnenstad wordt in 1963 het structuurplan voor de binnenstad opgesteld. Er wordt een 'wegenvierkant' rond de binnenstad voorgesteld waarbij uitgegaan wordt van demping van de grachten. Het ingrijpende plan wordt wel bijgesteld maar een van de gevolgen is de vervanging in 1970 van de Prins Hendrik draaibrug in een veel bredere vaste brug. De ook gesuggereerde verbreding van de Prins Hendriksstraat is niet doorgegaan. Tegen de aantasting van de binnenstad ontstaat veel protest en in 1971 worden het Comité Leeuwarder Binnenstad en de Actiegroep Kloppend Hart opgericht. Mede door hun inspanningen wordt het rigoureuze structuurplan Binnenstad vervangen door een nieuw plan dat veel meer is gericht op behoud van de bestaande binnenstad.

Toch worden veel monumentale gebouwen aan de zuidzijde van het Wilhelminaplein en langs de Willemskade NZ vervangen door grootschalige nieuwbouw. Op de locatie van het voormalige Old Burger Weeshuis wordt in 1964 het IWGL-kantoor gebouwd, architect

J.J.M. Vegter. Op de locatie van de voormalige HBS ontwerpt Abe Bonnema het rechtbankgebouw, geopend in 1994. De uitbreiding van de Frieslandbank komt in drie stappen tot stand: de hoek Zuiderstraat-Zaailand is van architect Vegter, in 1974 bouwen Wiersma en Brugman nieuwbouw aan de Willemskade en in 2003 wordt door Grunstra en van Tilburg de 40 meter hoge koepel gebouwd waarbij de voormalige villa aan de Willemskade wordt vervangen door nieuwbouw.

Aan de Willemskade NZ bouwt de Frieslandbank in 1979 een getrappt gebouw met kantoorruimte en luxe appartementen, ontworpen door Abe Bonnema. Op de hoek met de Prins Hendriksstraat wordt in 1981 het ABN/Kingma kantoor gebouwd, een ontwerp van J.G.C. Vegter.

Manhattan van Leeuwarden

In 1922 betreft het Coöperatief Verzekeringsfonds de in 1882 gebouwde witte villa op de hoek van de Sophialaan en de Lange Marktstraat. De activiteiten blijven groeien en in 1967 wordt op de plaats van de witte villa en een naastgelegen pand een met wit marmer bekleed kantoorgebouw in zes lagen

De Lange Marktstraat met op de achtergrond het kantoor van de Postcheque- en Girodienst. Paul Janssen, circa 1980

gebouwd. Eind jaren zeventig verrijst aan de Lange Marktstraat de nieuwbouw van OTOS (architect J.G. Brugman). In het 'Struktuurplan binnenstad Leeuwarden, 1974' wordt voor de zone tussen Lange Marktstraat en Willemskade nog uitgegaan van 'gemengde bebouwing' maar een gewijzigd plan uit 1982 maakt grootschalige uitbreiding van kantoren mogelijk. Architectenbureau Bonnema is verantwoordelijk voor die uitbreiding. Aan de andere kant van de Lange Marktstraat heeft Aegon op het oude veemarktterrein het enorme kantoorgebouw Leeuwenborg gebouwd met 30.000 m2 kantoorruimte, ontworpen door architecten Spruit, de Jong en Heringa uit Haarlem.

Laatste ontwikkelingen

In 2005 worden de Willemskades ingericht als museumhaven en veel oude schepen krijgen hier een vaste plek. In 2013 is op de Prins Hendrikbrug een zwarte kiosk geplaatst, die een stoombootpijp voorstelt, ontworpen door architecte Nynke-Rixt Jukema. De openbare bibliotheek verhuist naar de Blokhuispoort en in het beurs- en waagegebouw vestigt zich in 2019 de Campus Fryslân.

Willemskade noordzijde met de kantoren van de Friesland Bank. In de gracht liggen noodlokalen van de Rijks Scholengemeenschap. Dienst Stadsontwikkeling, circa 1980

Een laatste grote stap in dit gebied was de herinrichting van het stationsplein, de Sophialaan en de Stationsstraat als onderdeel van het project Vrij-Baan. De auto wordt ondergeschikt en de Sophialaan wordt weer de oude rode loper naar de binnenstad. Als onderdeel van het 11-fountainsproject wordt voor het station de fontein Love van Jaume Plensa geplaatst. Het monumentale station wordt gerestaureerd waarbij de oorspronkelijke kleur weer op de gevel terugkeert. Het plan Romein wordt voortdurend opnieuw ingevuld.

Gerard Hendriksma, juli 2026

Honderd jaar geleden is ir. Abe Bonnema (1926-2001) in Stiens geboren. Zijn architectenbureau is tussen 1975-2002 verantwoordelijk voor een groot aantal beeldbepalende gebouwen van de zuidelijk binnenstad:

- Girokantoor, Tesselschadestraat 1 (1975)
- Kantoorgebouw Klanderij, Zuiderplein 33 (1977)
- Woningen Arendshof, Zaailand 2-16 (1979)
- Kantoorgebouw Friesland Bank + appartementen, Willemskade noordzijde (1979)
- Kantoorgebouw Avéro-passage, Lange Marktstraat (1985)
- Kantoorgebouw FBTO, Snekerkade 1 (1986)
- Avérotoren, Lange Marktstraat 26 (1990)

- Gerechtsgebouw, Zaailand 102 (1994)
- Achmeatoren, Sophialaan 4 (2002)

In 1984 is architectenbureau Bonnema een van de drie deelnemers van de prijsvraag pleinafsluitend gebouw Wilhelminaplein. Hij wordt niet geselecteerd. Na zijn overlijden schenkt hij €18 miljoen aan het Fries Museum voor de bouw van een museum op het Wilhelminaplein, ontworpen door architect Hubert-Jan Henket, in samenwerking met Bonnema Architecten. Hierdoor wordt hij alsnog bepalend voor het pleinafsluitend gebouw.

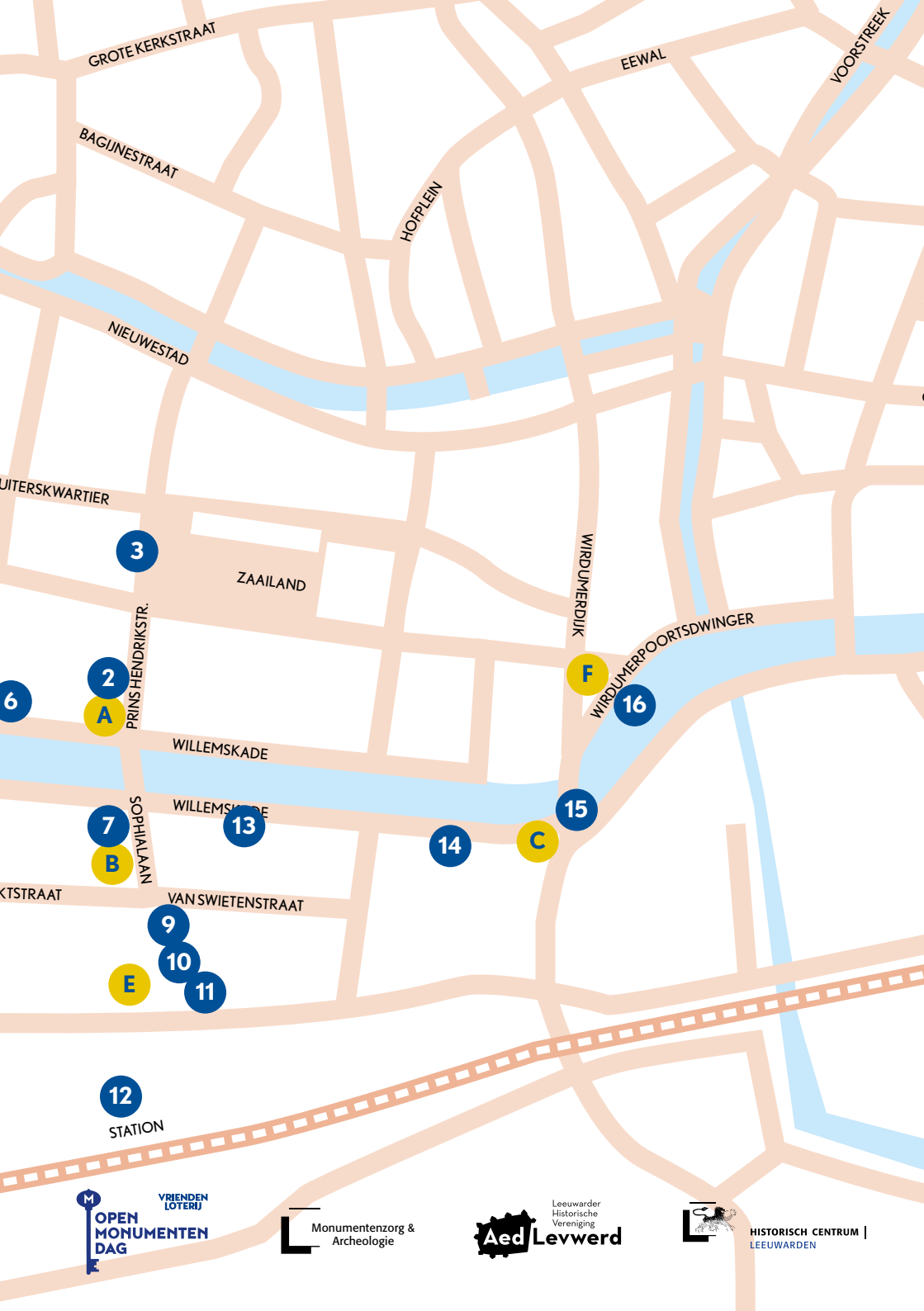
VRIENDEN
LOTERIJ

OPEN MONUMENTEN DAG

1. **Theater De Bres**, Schoolstraat 4)
2. **Planbureau Fryslân**, Prins Hendrikstraat 8)
3. **Paleis van Justitie**, Wilhelminaplein 1)
4. **Binnentuin wooncomplex**
De Arendshof, hoek Arendsstraat/Zaailand)
5. **Woonhuis**, Westerkade 7)
6. **Woonhuis**, Willemskade 24)
7. **Achmeatoren**, Sophialaan 4
8. **De Adelaar (Museumhaven)**, bocht
Willemskade/Westerkade
9. **Kantoorpand**, Sophialaan 1
10. **De Kerk van Jezus Christus van de**
Heiligen der Laatste Dagen, Sophialaan 3
11. **Proeflokaal Wouters**, Sophialaan 5
12. **Station**, Stationsplein 1
13. **Woonhuis**, Willemskade 19
14. **Woonhuis**, Willemskade 5
15. **Wirdumerpoortsbrug**
(machinekamer)
16. **De Stânfries (Museumhaven)**,
Wirdumerpoortsdwinger

- A. Buste Prins Hendrik de Zeevaarder
B. Beeld handjeklappende boer en veehandelaar
C. Roosje en Betje Cohen
D. Carillon
E. Love
F. Mercuriusfontein

GROTE KERKSTRAAT

EEWAL

VOORSTREEK

BAGIJNENSTRAAT

HOFPLEIN

NIEUWESTAD

UITERSKWARTIER

3

ZAAILAND

WIRDUMERDIJK

F

16

WIRDUMERPOORTSDWINGER

2

A

6

PRINS HENDRIKSTR.

WILLEMSKADE

7

B

SOPHIALAAN

13

WILLEMSKADE

14

C

15

KTSTRAAT

VAN SWIETENSTRAAT

9

10

E

11

12

STATION

VRIENDEN
[LOTERIJ]

OPEN
MONUMENTEN
DAG

Monumentenzorg &
Archeologie

Leeuwarder
Historische
Vereniging

Aed Leeuward

HISTORISCH CENTRUM |
LEEUWARDEN

THEATER DE BRES - SCHOOLSTRAAT 4

Tot ver in de negentiende eeuw maakte gymnastiek geen onderdeel uit van het onderwijsprogramma. Wel werd het stadsbestuur herhaaldelijk op het belang ervan gewezen. In 1868 werden de Stadhoudelijke Rijschool en Stallen in de Grote Kerkstraat geschikt gemaakt voor het verzorgen van gymnastieklessen. Een nieuwe wet op het lager onderwijs uit 1878 bepaalde dat met ingang van 1885 op alle scholen gymnastiek moest worden gegeven.

De in 1873 gestichte, en inmiddels afgebroken, gemeenteschool aan de Schoolstraat zou worden uitgebreid met een gymnastieklokaal.

Een nieuwe wet op het lager onderwijs uit 1878 bepaalde dat met ingang van 1885 op alle scholen gymnastiek moest worden gegeven.

De opdracht daartoe kreeg Johannes Erkinus Gijsbertus Noordendorp. Het voor die tijd ruime, hoge en lichte gebouw werd in 1888 in gebruik genomen.

Noordendorp, geboren in Den Haag, kwam na een verblijf in Brussel, Rotterdam en Goch (Duitsland) in 1874 naar Leeuwarden. Onder Thomas Adriaan Romein werd hij hoofdopzichter en volgde hem na diens dood in 1881 als stadsarchitect op.

Toen het gymnastieklokaal zijn functie verloor werd het gebouw het bolwerk (1988-2000), van de toen nog machtige, PvdA in Leeuwarden. De Bres, de naam die het voormalige gymnastieklokaal kreeg, werd een debatcentrum. In 2001 werd het theaterstudio van schouwburg De Harmonie. Sinds 2006 is De Bres een zelfstandige stichting. Het is een plek voor o.a. cabaret, muziek, poëzie en intieme theaterstukken.

Theater De Bres in de Schoolstraat, 2026.

PLANBUREAU FRYSLÂN - PRINS HENDRIKSTRAAT 8

In 1870 is de Prins Hendrikstraat verbreed om als toegangsweg van en naar het station te dienen. De woningen aan de westzijde van de Prins Hendrikstraat, toen nog Zuiderwalssteeg genoemd, moesten daarvoor worden afgebroken. Dit ging niet zonder slag of stoot. De Tweede en Eerste Kamer moesten er aan te pas komen. Gevolg was dat de westzijde van de Prins Hendrikstraat geheel opnieuw bebouwd moest worden.

In 1870 zijn dan ook de panden Prins Hendrikstraat 6, 8 en 10 als gezamenlijk ontwerp in neoclassicistische stijl gebouwd. Tegenwoordig zit Planbureau Fryslân op nummer 8.

De eerste bewoners van nr. 8 waren Catharina Elzébé Chernac Slichtenbree en haar kinderen Wijske, Titia Margaretha en Tiete Solke. Tevens stond op het adres een dienstbode en meid ingeschreven. Catharina was afkomstig uit een invloedrijke en vermogende familie uit Deventer. Ze was de weduwe van advocaat

Wijbrandus Tromp. Zowel de vader als broers van Wijbrandus waren allemaal actief in de advocatuur en in het provinciale en landelijke bestuur.

Latere bewoners van nr. 8 waren o.a. de gezinnen Tonella en Kloos. Zowel Jakobus Lucas Antonius Tonella als Pieter Henri Kloos waren arts.

Op nr. 6 heeft geruime tijd notaris Nanne Ottema gewoond. Tevens bezat hij de panden 4 en 2A. Hier runde hij het toen grootste notariskantoor van Friesland. Nanne Ottema zou bekend worden als een grote verzamelaar van o.a. Chinees porselein. Zijn collectie vormt de basis van het wereldwijd geroemde Keramiekmuseum Princessehof. De naar hem genoemde Nanne Ottema-Kingma Stichting speelt een belangrijke rol in de museale sector. De stichting verwerft unieke objecten voor tal van musea.

Gezicht op de Prins Hendrikbrug en de Prins Hendrikstraat, gezien vanaf de Sophialaan, J.F. Lomans, circa 1895

PALEIS VAN JUSTITIE - WILHELMINAPLEIN 1

Stadsbouwmeester Thomas Adriaan Romein, bekend van gebouwen zoals de Hoofdwacht (1844), de Manege (1848) en de Beurs (1880) ontwierp in 1846 een neoclassicistisch gerechtsbouw waarin ook ruimte zou zijn voor de vergaderingen van de Provinciale Staten. Hij klaarde deze klus samen met architect Frederik Stoett, opzichter voor Rijkswaterstaat. De oude stadsgracht tussen het Ruiterskwartier en Zaailand werd gedempt en op het westelijke gedeelte werd het Paleis van Justitie gebouwd. In de zomer van 1846 gingen meer dan 1000 palen de grond in. In 1852 kwam het gebouw gereed. Het gebouw valt direct op door de statige entree met zes kolossale Korinthische zuilen en het fronton met het Rijkswapen. Oorspronkelijk pronkte hier het Provinciewapen.

Door de eeuwen heen speelde het een belangrijke rol in de rechtspraak van Noord-Nederland. Tegenwoordig is het nog altijd een zittingslocatie van het gerechtshof Arnhem-Leeuwarden, waardoor het gebouw zijn oorspronkelijke functie grotendeels heeft behouden.

De geschiedenis van het paleis kent ook dramatische momenten. Kort na de ingebruikname werd het gebouw door brand verwoest en na herbouw trof in 1919 opnieuw een grote brand het gerechtshof. Daarbij ging een groot deel van het interieur verloren. Dankzij zorgvuldige restauraties is het monument echter telkens hersteld. Ook tijdens de Tweede Wereldoorlog bleef het gebouw niet geheel gespaard, maar ernstige schade werd voorkomen.

Eind negentiende eeuw verloor het paleis de vergaderfunctie voor Provinciale Staten toen deze hun intrek namen in de nieuwe Statenzaal in het Provinciehuis.

Het gebouw valt direct op door de statige entree met zes kolossale Korinthische zuilen en het fronton met het Rijkswapen

Het Paleis van Justitie met links het Zaailand en rechts het Ruiterskwartier. Tekening Izaak Reijnders, 1849

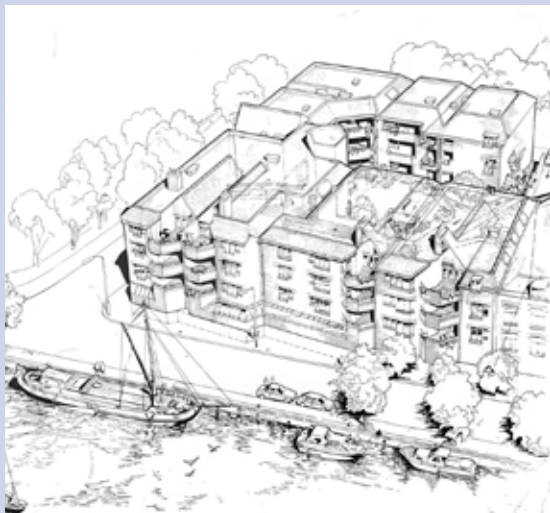

BINNENTUIN WOONCOMPLEX DE ARENDSHOF - HOEK ARENDSSTRAAT/ZAAILAND

De locatie van het Arendshofcomplex kent een relatief jonge bebouwingsgeschiedenis. Nadat de bouwpercelen van de Westerdwinger waren geveild, werd het terrein rond 1888 voor het eerst bebouwd met burgerwoonhuizen. Deze woningen maakten bijna een eeuw deel uit van het stadsbeeld, totdat zij rond 1977 werden gesloopt in het kader van de stadsvernieuwing.

Het huidige complex is ontworpen door architect Abe Bonnema en kwam gereed in 1979. In een periode waarin grootschalige woningbouw vaak de norm was, koos Bonnema bewust voor een menselijke maat. Die ambitie is duidelijk herkenbaar in het ontwerp, dat invloeden vertoont van het structuralisme. Kenmerkend voor deze architectuurstroming is de opbouw uit kleinere, samenhangende eenheden die zijn afgestemd op het dagelijks gebruik en de beleving van bewoners. Waar het functionalisme van de wederopbouwperiode vooral gericht was op efficiëntie, lag hier de nadruk op ontmoeting, wooncomfort en de manier waarop mensen hun leefomgeving ervaren.

Ook in de oorspronkelijke verkoopbrochure stond de gebruiker centraal. De aantrekkelijke ligging en de nabijheid van winkels en voorzieningen werden nadrukkelijk aangeprezen: *Ook gemakkelijk voor hem of haar die na het werk, om half zes nog even wat boodschappen in huis wil halen.*

Verkoopbrochure appartementencomplex De Arendshof, 1979

Het U-vormige bouwblok omsluit een beschutte, semiopenbare binnenplaats waaraan kleine terrassen en balkons grenzen. De woningen worden ontsloten via een portiek aan het Zaailand. Binnen het complex is veel variatie aangebracht: de 24 appartementen verschillen sterk in grootte en indeling, waardoor een gevarieerd woonmilieu ontstond. Bij oplevering werden de woningen aangeboden voor bedragen tussen de 95.000 en 450.000 gulden, waarmee het complex zich richtte op een brede groep bewoners.

Waar het functionalisme van de wederopbouwperiode vooral gericht was op efficiëntie, lag hier de nadruk op ontmoeting, wooncomfort en de manier waarop mensen hun leefomgeving ervaren.

WOONHUIS - WESTERKADE 7

Westerkade 7 maakt deel uit van een blok van twee onder- en bovenwoningen, dat vermoedelijk rond 1890 werd gebouwd als onderdeel van het uitbreidingsplan van stadsarchitect Th. Romein. Over de totstandkoming van het pand is weinig bekend. Uit de bouwvergunning blijkt dat de grond werd aangekocht door T. Kloosterman, die tevens als opdrachtgever optrad.

Bijzonder is dat het pand aan de Westerkade in samenhang met het daar achtergelegen complex aan de Arendsstraat 5-7 is ontworpen. De architectuur en opzet wijzen erop dat de panden als een ensemble zijn ontworpen. Op de vroegste bouwtekening ontbreekt nog de poort die tegenwoordig vanaf de Arendsstraat toegang biedt tot het binnenterrein; op latere tekeningen is deze wel opgenomen.

Rond 1990 werden de beneden- en bovenwoning samengevoegd tot één woonhuis. Die oorspronkelijke tweedeling is echter nog altijd goed herkenbaar aan de dubbele entree in de

voorgevel, die vroeger afzonderlijk toegang gaf tot de beneden- en bovenwoning.

Het pand is uitgevoerd in een voor die periode kenmerkende bouwstijl met invloeden van de neorenaissance. Ondanks de samenvoeging is het historische karakter van het interieur grotendeels behouden gebleven. Zo zijn onder meer originele paneeldeuren, schouwen met marmeren schoorsteenmantels, plafonds met stucdecoraties en karakteristieke trappen met sierlijke trappalen en gietijzeren spijlen nog aanwezig. Ook de zichtbare kapconstructie met oorspronkelijke spanten verkeert nog in authentieke staat.

Die oorspronkelijke tweedeling is echter nog altijd goed herkenbaar aan de dubbele entree in de voorgevel, die vroeger afzonderlijk toegang gaf tot de beneden- en bovenwoning.

Gezicht op de Westerkade. Op de achtergrond het Schavernek. G. Rommerts, circa 1900

WOONHUIS - WILLEMSKADE 24

Dit herenhuis is ontworpen door en voor architect Jurjen Daniël Bruns. In de zijgevel bevindt zich een stichtingssteen met de tekst: 'W.A. Bruns 1872'. Naar alle waarschijnlijkheid heeft Wietske Albertina, dochter van Jurjen Bruns en Ynskje Hosbach, de eerste steen gelegd.

De in Emden geboren Bruns ontwierp o.a. het Burmaniahuis (1874) en Villa Vaartzicht (1874) voor mr. Bernardus Hopperus Buma en jkvr. Clara Tjallinga Aedonia van Eysinga. Nationale en internationale roem verwierf hij met het ontwerp van Werkmanslust. In 1892 bezochten koningin-moeder Emma en prinses

Schoolstraat met de voormalige panden van Hippo. Tekening Eddy Sikma, 1984

Wilhelmina Werkmanslust en in 1893 viel het ontwerp in de prijzen tijdens de wereldtentoonstelling in Chicago.

In de jaren dertig van de vorige eeuw werd onder leiding van architect Johannes Boonstra het pand gemoderniseerd en werden een keuken en serre aangebouwd. De huidige eigenaren hebben het pand gerestaureerd en verduurzaamd. Van bijzondere historische waarde zijn onder andere de tegelvloer in de gang en de ruime zoetwaterkelder onder het pand.

Eerdere bewoners van het pand waren (na het gezin Bruns) Fritz Wichmann, directeur van de Eerste Nederlandsche Verkoop-Centrale van Schoenwerk, en Gorrit Grondsma, zuivel-exporteur. Grondsma was een succesvol kaasexporteur die meer dan honderd man in dienst had. In de achterliggende Schoolstraat bezat hij meerdere pakhuizen. Een van de pakhuizen zou later dienst doen als onderkomen voor jongerencentrum Hippo. Daarnaast was Grondsma bijzonder maatschappelijk betrokken en zat hij in tientallen lokale, provinciale en landelijke besturen.

Ontwerp gevel Zuiderkade 236/Willemskade 24. Tekening Jurjen Bruns

ACHMEATOREN - SOPHIALAAN 4

Na de oorlog veranderde Leeuwarden geleidelijk van het centrum voor de agrarische handel in het centrum van de financieel zakelijke dienstverlening van Friesland. De negentiende-eeuwse bebouwing aan de Willemskade (tussen Sophialaan en Sneerkade) en Lange Marktstraat werd afgebroken voor nieuwbouw van kantoren van o.a. de OTOS, FBTO, Avéro en Achmea.

Voor dit gebied presenteerden Achmea en A. Bonnema Bureau voor Architectuur en Ruimtelijke-Ordening in 1994 een masterplan waarin drie kantoortorens waren ingetekend. De Avérotoren (1991) van 77 meter en de Achmeatoren (2001-2002) van 114 meter zijn gebouwd, een derde nog hogere kantoortoren op de hoek van de Sneerkade en Lange Markstraat is niet gerealiseerd.

Met 114 meter en 22 kantoorverdiepingen is de Achmeatoren het hoogste gebouw van Noord-Nederland. Het ontwerp is van de hand van Jan van der Leij, architect bij het kantoor van Bonnema. Bonnema zelf overleed in 2001 en heeft de voltooiing en opening van de toren niet meer meegemaakt.

De ranke toren domineert de skyline van Leeuwarden en werkt als een baken dat vanaf grote afstand te zien is. Bovenin de toren bevindt zich een ruimte met een panoramisch uitzicht over de stad en het platteland.

In 2026 is de Achmeatoren gekocht door Harns Invest. Deze heeft het plan om de toren toegankelijk te maken voor publiek en in de panoramazaal een rooftopbar te openen.

Gezicht op 'Klein Manhattan' vanaf het water. Links de Achmea- en rechts de Avérotoren, 2025.

De Avérotoren (1991) van 77 meter en de Achmeatoren (2001-2002) van 114 meter zijn gebouwd, een derde nog hogere kantoortoren op de hoek van de Sneerkade en Lange Markstraat is niet gerealiseerd.

BOCHT WILLEMSKADE/WESTERKADE - DE ADELAAR

'De Adelaar' is in 1922 gebouwd voor en door de scheepswerf 'A. Vuyck en Zonen' te Capelle aan de IJssel. Het schip diende als directievaartuig en voor recreatie. Oorspronkelijk lag er een Kromhout-motor van 48 pk in. Na een aantal jaren wordt 'De Adelaar' aan de kerk geschonken en doet het dienst als 'varende 'kerk' voor de binnenvaart.

Met een kleine bibliotheek, een dominee en schipper vaart ze overwegend in de regio Rotterdam. In de oorlog wordt 'De Adelaar' in Nieuw-Lekkerland verstoppt. Door verraad wordt ze gevonden en geconfisqueerd door de Duitsers. De Kriegsmarine zet er twee mitrailleurs op en zet het schip in voor konvoodiensten.

Na de oorlog wordt het schip in beslag genomen door de Binnenlandse Strijdkrachten. Scheepswerf 'Vuyck' herstelt de oorlogsschade en wordt ze weer in gebruik genomen door de kerk.

De Adelaar in de havens van Rotterdam. Fotograaf en jaartal onbekend. Collectie Stichting Museumhaven Leeuwarden

Tijdens de watersnoodramp van 1953 wordt 'De Adelaar' ingezet als reddingsschip. De zoon van de bouwer speurt 'De Adelaar' in 1989 op. Hij koopt en restaureert het schip. Inmiddels heeft 'De Adelaar' de Varend-Monument A-status gekregen.

Museumhaven

In 2005 is de Stichting Museumhaven Leeuwarden opgericht. Het doel van de stichting is het in leven houden van de rijke historie van de binnenvaart in Leeuwarden en Friesland. Langs de Willemskade verschaft de stichting in samenwerking met de gemeente een twintigtal ligplaatsen voor historische binnenvaartschepen. Het zijn bijna allemaal varende monumenten: zoals tjalken, klippers, aken, slepers, zeil- en (voormalige) stoomschepen.

De Friesland Bank NV heeft destijds een belangrijke bijdrage geleverd aan het ontwikkelen van de museumhaven. De bank kocht het sterk verwaarloosde beurtschip de Drachten I en liet het op basis van oude foto's restaureren tot de Stânfries X. Tegenwoordig wordt de Stânfries X beschouwd als het vlaggenschip van de Museumhaven. Na de overname van de Friesland Bank door de Rabobank werd de Stânfries X voor € 1 overgedragen aan de Stichting Museumhaven Leeuwarden onder de verplichting het schip goed te onderhouden.

KANTOORPAND -SOPHIALAAN 1

De villa is in 1876 gebouwd in opdracht van Jildert Pabe Romein, broer van stadsbouwmeester Thomas Romein, naar ontwerp van architect en timmerman Jan van Reenen. Hij had de grond van de gemeente gekocht. Nadat Van Reenen het ontwerp had laten goedkeuren verkocht hij de grond door aan J.P. Romein die het plan nagenoeg onveranderd heeft laten uitvoeren. Het overdekte balkon aan de voorzijde van de villa springt vooral in het oog. Het dak wordt gedragen door gecanneleerde gietijzeren kolommen. Ook de wolven- en leeuwenkoppen zijn voorbeelden van de royale ornamentiek die aan verschillende bouwstijlen refereert.

Het ontwerp voor de villa maakte deel uit van een groter bouwplan, waartoe ook twee herenhuizen aan de achtergelegen Van Swietenstraat behoorden. Via krantenadvertenties

Villa Sophialaan 1, hoek Sophialaan en Van Swietenstraat.
Paul Janssen, 1976

Het vinden van een geschikte koper of huurder verliep kennelijk moeizaam, de villa is vanaf januari 1875 gedurende ten minste een jaar te koop en te huur aangeboden.

werd het pand door J.P. Romein te huur of te koop aangeboden *desverkiezende met aangrenzende koetshuis en stalling of achtergelegen tuin. Alsmede de nog onbebouwde terreinen aan de Noordzijde van de van Swietenstraat.*

Het vinden van een geschikte koper of huurder verliep kennelijk moeizaam, de villa is vanaf januari 1875 gedurende ten minste een jaar te koop en te huur aangeboden. Opvallend is dat architect Van Reenen als contactpersoon in de advertenties wordt genoemd. Dit doet vermoeden dat hij niet alleen het ontwerp verzorgde, maar na de verkoop van de grond mogelijk nog als aannemer of projectontwikkelaar bij de bouw betrokken was.

De eerste bewoner werd uiteindelijk jonkheer Imilius Josinus Willem Hendrik van Andringa de Kempnaer. Hij was o.a. burgemeester van Ferwerderadeel. Van 1878 tot en met 1895 was hij eigenaar van de steenfabrikant op Schenkenschan. Tegenwoordig functioneert de villa als bedrijfsverzamelgebouw.

KERK VAN JEZUS CHRISTUS VAN DE HEILIGEN DER LAATSTE DAGEN - SOPHIALAAN 3

Vanaf het derde kwart van de negentiende eeuw ontwikkelde de Sophialaan zich tot een voorname stadsas, geflankeerd door royale herenhuizen en villa's in eclectische stijl. Deze statige bebouwing bepaalde jarenlang het karakter van het Stationskwartier. Op Sophialaan 1a-3 werd in 1881 een dubbelvilla gebouwd. Eerste bewoner van nr. 3 was advocaat Jhr. Mr. Willem Adriaan Reinier Engelen. Op Sophialaan 1a vestigde zich in 1911 het bekende hotel De Kroon van vader en zoon Regnery.

In 1963 werd de villa op nr. 3 gesloopt en in 1964-'65 verrees op deze locatie een nieuw kantoor voor het rayonbureau van de Coöperatieve Centrale Raiffeisenbank uit Utrecht, ontworpen door architect C.M.L. de la Fontaine Verwey. Hoewel het gebouw een eigentijdse uitstraling kreeg, werd zorgvuldig rekening gehouden met de bestaande stedenbouw-

Kantoor van de Coöperatieve Raiffeisen Bank aan de Sophialaan. H.J. Zijlstra, 1967

kundige context. Dankzij de vergelijkbare maatvoering en schaal voegt het bankgebouw zich vanzelfsprekend tussen de negentiende-eeuwse villa's. Ook het materiaalgebruik sluit hierbij aan: de straatgevels zijn bekleed met gepolijste platen licht marmer, wat het pand een representatieve en hoogwaardige uitstraling geeft.

Een bijzonder onderdeel van het interieur is de monumentale glaswand uit 1965. Deze werd vervaardigd door glasatelier Abeln uit Groningen naar een ontwerp van de Leeuwarder kunstenaar Jentsje Popma en vormt een karakteristiek voorbeeld van de integratie van beeldende kunst in de naoorlogse architectuur.

Het voormalige bankgebouw is ontworpen in een zakelijk-functionalistische stijl, maar onderscheidt zich door de zorgvuldige architectonische uitwerking en hoogwaardige afwerking. Tegenwoordig doet het pand dienst als kerkgebouw. Ondanks deze functiewijziging zijn zowel het exterieur als grote delen van het interieur opmerkelijk gaaf bewaard gebleven. Bij een verbouwing in 1982 is zorgvuldig omgegaan met de oorspronkelijke inrichting, waardoor veel authentieke elementen behouden bleven. Hierdoor bestaat nog altijd een sterke samenhang tussen binnen- en buitenzijde, die het oorspronkelijke ontwerp goed beleefbaar maakt.

De monumentale glaswand uit 1965 vormt een karakteristiek voorbeeld van de integratie van beeldende kunst in de naoorlogse architectuur.

PROEFLOKAAL WOUTERS - SOPHIALAAN 5

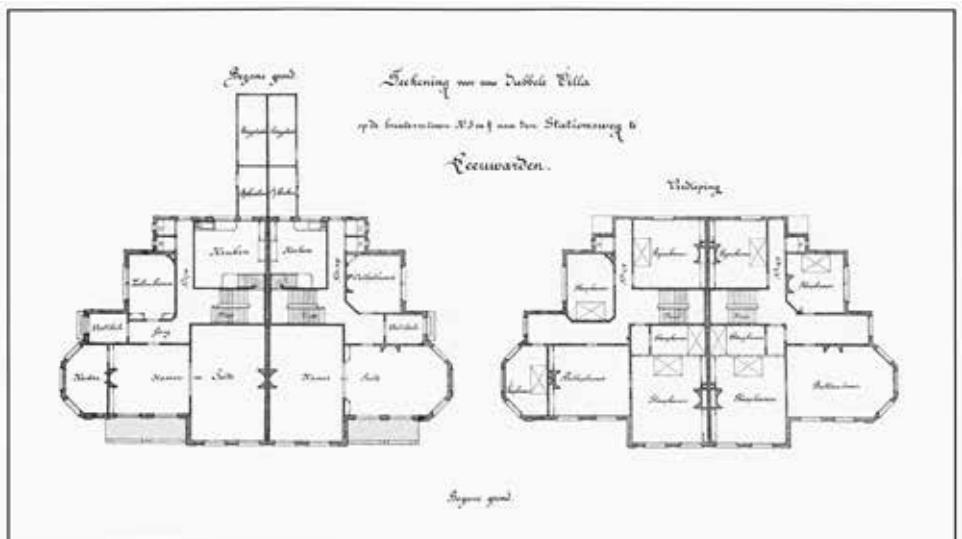
Voor deze locatie werd al in 1877 een ambitieus ontwerp gemaakt voor een hotel met *skating rink* (rolschaatsbaan). Architect Jacobus Petrus Johannes de Rooy tekende een opvallend en rijk gedecoreerd gebouw, geheel in de uitbundige smaak van zijn tijd. Hoewel het ontwerp nooit werd uitgevoerd, laat het zien welke grootse plannen er bestonden voor dit deel van de stad.

Oorspronkelijk was het de bedoeling dat op dit perceel een enkele villa gebouwd zou worden. Toen echter bleek dat de omvang van het perceel en het te bouwen pand voor veel gegadigden moeilijk te financieren was, is besloten om dit perceel te splitsen. Wel

Hoewel het ontwerp nooit werd uitgevoerd, laat het zien welke grootse plannen er bestonden voor dit deel van de stad.

mocht er maar één villa gebouwd worden,
die ondanks de verschillende eigenaren een
eenheid moest uitstralen.

In 1882 werd op de hoek van de Sophialaan en het Stationsplein een dubbele, symmetrisch opgezette villa gebouwd onder leiding van timmerman K. Ketelaar. Het was niet zijn eerste prestigieuze project aan de Sophialaan: een jaar eerder had hij al de villa op de hoek van de Sophialaan en de Lange Marktstraat gerealiseerd. Van de acht villa's die uiteindelijk zijn gerealiseerd aan de Sophialaan zijn er vijf aan hem toe te schrijven. De villa op de hoek van de Sophialaan en de Langemarktstraat verdween helaas in 1967 uit het stadsbeeld, maar deze dubbele villa bleef als herinnering aan de negentiende-eeuwse ontwikkeling van het Stationskwartier bestaan. Sinds de jaren tachtig is in Sophialaan 5 Café Wouters gevestigd.

Bouwtekening dubbele villa (tegenwoordig Proeflokaal Wouters en Loetje). Ontwerp Thomas Adriaan Romein.

STATIONSGEBOUW - STATIONSPLEIN 1

Wie Leeuwarden binnenkomt per trein, kan er niet omheen: het indrukwekkende stationsgebouw aan het Stationsplein. Al meer dan 160 jaar vormt dit monumentale gebouw de toegangspoort tot de stad. Het station is niet alleen een belangrijk vervoersknooppunt, maar ook een bijzonder stuk spoorweg- en architectuurgeschiedenis.

Het stationsgebouw werd gebouwd in 1863-'64. Het behoort tot de eerste generatie stations die werden gerealiseerd door de Staatsspoorwegen. Leeuwarden kreeg een zogenoemd station van het type 'derde klasse', een standaardontwerp dat op meerdere locaties in Nederland werd toegepast. Toch kreeg het Leeuwarder station door latere uitbreidingen en verbouwingen een geheel eigen karakter.

De huidige aanblik van het station wordt bepaald door de elegante gepleisterde gevels, de grote rondboogvensters en het markante middendeel dat in 1904 werd vernieuwd. Binnen valt de stationshal op met glas-in-loodramen en fraaie tegeltableaus afkomstig

uit de Rozenburg fabriek in Den Haag. Deze decoratieve elementen herinneren aan een tijd waarin stations niet alleen functionele gebouwen waren, maar ook het visitekaartje van de stad.

Minstens zo bijzonder zijn de monumentale perronoverkappingen achter het station. De gietijzeren constructies uit de negentiende eeuw behoren tot de meest waardevolle spoorwegmonumenten van Nederland. De middelste kap bevat een zeldzaam type vakwerkconstructie, de zogenoemde sik-kelspanten. Dit is de laatste stationskap van dit type die in Nederland bewaard is gebleven.

In 2000 werd door kunstenaars Tilly Buij en Gerard Groenewoud in de stationshal het kunstwerk La Paz geplaatst, een horizontale strook van geglazuurde tegels gebaseerd op een nachtelijke foto van de stad La Paz. In 2021 is begonnen met een grootschalige restauratie van het stationsgebouw en de perronkappen. De werkzaamheden zijn aan het begin van 2026 afgerond.

Het station na de verbouwing en uitbreiding van 1904. Fotografie onbekend, circa 1910

WOONHUIS - WILLEMSKADE 19

In 1866 kwam stadsarchitect Thomas Adriaan Romein met het uitbreidingsplan voor bebouwing 'tusschen den Staatsspoorweg en het Zaailand'. Hij ontwierp ook een groot aantal woningen voor dit uitbreidingsplan. Deze woningen werden gebouwd in opdracht van de 'Commanditaire Bouwvereniging'. Zo ook de woning Zuiderkade 296, nu Willemskade 19. Deze woning uit 1873 is identiek aan Willemskade 15, zij het dat de gevel en indeling gespiegeld zijn.

De eerste bewoners waren Anna Adriana Sophia Wijckerheld Bisdom, weduwe van Bernhardus Jouke Buma, en haar kinderen Adrienne Frederique Jeannette, Dirk Rudolph en Wibo Bernhardus. Tevens had de familie twee inwonende dienstbodes en twee meiden.

Daaropvolgende hoofdbewoners van Willemskade 19 waren graanhandelaar Jan van der Werff, griffier Evert Jan Thomassen à Theussink en architect Evert Lourens.

Lange tijd heeft het pand dienstgedaan als woning en tandartsenpraktijk. Van 1926 tot en met 1940 huisvestte het de tandartsenpraktijk van W.B. van der Meer en van 1943 tot en met 1973 die van H. W. Hoekstra. De bekende, en bij sommigen gevreesde, tandarts Kabel had zijn praktijk op nummer 15.

Woonhuis Willemskade 19 met op de achtergrond de Achmeatoren, 2026.

De woonkamer bevat een schouw van meubelfabriek H. Pander & Zonen uit Den Haag. Dit was een gerenommeerde meubelfabriek die onder andere de inrichting van het Vredespaleis in Den Haag verzorgde. Het schouwstuk is van Constant Joseph Alban. Alban was als kunstschilder en ontwerper werkzaam bij H. Pander & Zonen. Vermoedelijk is de schouw in het eerste kwart van de twintigste eeuw geplaatst. Andere elementen zoals het trappenhuis, lambrisering en vensterbanken zijn origineel.

Vermoedelijk is de schouw in het eerste kwart van de twintigste eeuw geplaatst. Andere elementen zoals het trappenhuis, lambrisering en vensterbanken zijn origineel.

WOONHUIS - WILLEMSKADE 5

In het archief zijn twee niet-uitgevoerde ontwerptekeningen uit 1873 teruggevonden. Hoewel deze plannen nooit letterlijk zijn gerealiseerd, geven ze een waardevolle indruk van de ontstaansgeschiedenis van het pand. Het woonhuis verschijnt voor het eerst in het kadaster in 1876, wat erop wijst dat de bouw ergens tussen 1873 en 1876 heeft plaatsgevonden.

De eerste eigenaar was de stukadoor Johan Heinrich Willers. Het ligt voor de hand dat hij zelf verantwoordelijk was voor de afwerking van het interieur. De rijk gedecoreerde stucplafonds, die nog altijd tot de blikvangers van het huis behoren, zijn waarschijnlijk zijn werk. De rijke stucornamenten zijn voornamelijk in de hal en het trappenhuis nog zichtbaar.

De voorgevel is in de loop der tijd opmerkelijk gaaf bewaard gebleven. Oorspronkelijk stond naast het woonhuis een werkplaats van één bouwlaag onder een zadeldak. Rond 1900 werd deze verhoogd en tegelijkertijd werd aan de achterzijde van de woning een serre toegevoegd, waarmee het pand verder werd gemoderniseerd.

De meest ingrijpende verbouwing volgde in 1931. Nadat tandarts Hoeksema het pand had aangekocht, liet hij de voormalige werkplaats verbouwen tot praktijkruimte en werd de

Het pand Willemskade 5, 2026.

eerste verdieping van het woonhuis uitgebreid. Daarmee kreeg het gebouw een nieuwe functie, waarbij wonen en werken onder één dak werden gecombineerd.

Rond 1960 kwam een einde aan de woonfunctie toen een verzekeringsmaatschappij het pand in gebruik nam. In 2025 is dit rijksmonument aangekocht om het weer geschikt te maken voor bewoning.

De meest ingrijpende verbouwing volgde in 1931. Nadat tandarts Hoeksema het pand had aangekocht, liet hij de voormalige werkplaats verbouwen tot praktijkruimte en werd de eerste verdieping van het woonhuis uitgebreid.

WIRDUMERPOORTSBRUG

De huidige Wirdumerpoortsbrug heeft minstens twee voorgangers gehad: een vaste brug die Thyske-Tiltje werd genoemd en een ijzeren draaibrug uit 1874-1875. Deze draaibrug was naar een ontwerp van Thomas Adriaan Romein. Toenemende verkeersproblemen deden de raad in 1938 besluiten tot het bouwen van een nieuwe brug. Dit exemplaar met brugwachtershuisje is ontworpen door gemeentearchitect Justus Zuidema. Zuidema had eerder al de Vrouwenpoortsbrug (1934) en Noorderbrug (1938) ontworpen.

De bouw voor de brug die het Zuiderplein met de Wirdumerdijk verbindt begon in juli 1939, de oplevering was in december 1940. Aannemer van het mechanische gedeelte was NV Machinefabriek Jaffa te Utrecht.

Gezicht op de Wirdumerpoortsbrug. Op de achtergrond hotel Amicitia en de Amsterdamse Bank. H. Mellema, circa 1945

De brug is voorzien van twee reliëfs in graniet met het wapen van Friesland en het wapen van Leeuwarden. De reliëfs zijn vervaardigd door de uit Leeuwarden afkomstige beeldhouwster Nina Baanders-Kessler (1915 – 2002). Een andere reliëf dat ze voor een ontwerp van Zuidema maakte was het reliëf (1948) voor het gemeentelijk energiebedrijf op de hoek van de Bleeklaan en het Hoeksterend.

Aan het Zuiderplein, in de directe nabijheid van de brug, staat de voormalige brugwachterswoning (Zuiderplein 27). Dit gebouw in neorenaissancestijl werd in 1892 gebouwd naar een ontwerp van gemeentearchitect Johannes Erkinus Gijsbertus Noordendorp.

Toenemende verkeersproblemen deden de raad in 1938 besluiten tot het bouwen van een nieuwe brug.

WIRDUMERPOORTSDWINGER - STÂNFRIES X

Voor 1900 ging een groot gedeelte van het vracht- en personenvervoer over water. Beurtschepen onderhielden verbindingen met steden en dorpen in Friesland en steden buiten de provincie zoals Amsterdam, Groningen, Zwolle en Rotterdam. Tot ver in de negentiende eeuw, zelfs toen de treinverbindingen met Harlingen, Groningen en Zwolle al tot stand waren gekomen, was de trekschuit nog steeds een populair personenvervoersmiddel. De Willemskade was het aankomst- en vertrekpunt van meerdere beurtschepen. Op marktdagen was het een drukte van belang en in de zijstraten van de Willemskade stonden verschillende pakhuizen.

Een belangrijke rederij die aan de Willemskade was gevestigd was Reederij Stânfries. Deze is voortgekomen uit de Nieuwe Leeuwarder Stoomboot-Maatschappij en de Firma E. & S. & C. St. Martin. Deze was op zijn beurt weer voortgekomen uit de Leeuwarder Stoomboot-Maatschappij (1898) en de Friesche Noord-Hollandsche Stoomboot-Maatschappij (1903).

Er werd dagelijks gevaren tussen Leeuwarden en Amsterdam en wekelijks naar Purmerend, Alkmaar, de Zaanstreek en Rotterdam. De vloot bestond uit ruim twintig schepen van diverse omvang en uiterlijk.

In 1952 ging Stânfries samen met Van der Schuyt – Van den Boom (afgekort SBS). Het kantoor aan de Willemskade werd in 1954 een bijkantoor en sloot in 1967 haar deuren.

De huidige Stânfries X was vroeger de Drachten I. Dit schip werd in 1909 gebouwd bij Van der Giessen in Krimpen aan de IJssel. Het schip was oorspronkelijk voorzien van een triple expansie stoommachine. Oorspronkelijk was het 31,5 meter lang, maar het schip is na de oorlog op de Leeuwarder scheepswerf Welgelegen met vijf meter verlengd. De vracht was divers: van vee tot zuivelproducten en van bouwmaterialen tot vaten olie.

Met de naam Leny werd het schip vanaf 1965 ingezet als classificeerboot in de haven van Rotterdam. Het schip kon in 1997 ternauwernood van de sloop worden gered. In 2002-2003 werd ze door scheepswerf Kroes in Leeuwarden gerestaureerd en voorzien van een Deutz-motor. De Stânfries X is opgenomen in het Nationaal Register Varende Monumenten.

De Stânfries. Schuin voor de Stânfries ligt De Bolplaat, een in 1920 gebouwd directievaartuig voor de N.V. Ned. Stoomsleepdienst te Rotterdam, 2026.

KUNST IN DE OPENBARE RUIMTE

A. Buste Prins Hendrik de Zeevaarder

Aan de gevel van het hoekpand Prins Hendrikstraat en Willemskade, sinds jaar en dag Café Prins H, vindt u een buste van Prins Hendrik de Zeevaarder. Willem Frederik Hendrik (1820-1879) was de derde zoon van Koning Willem II en Anna Paulowna. Vanwege zijn carrière in de marine werd hij Hendrik de Zeevaarder genoemd. Het bezoek van Prins Hendrik aan Leeuwarden op 8 juli 1869 vormde de aanleiding om deze straat naar hem te vernoemen. Het borstbeeld is ontworpen door Theo Molenboer en gegoten bij de Leeuwarder ijzergieterij Mohrmann & Co.

De Willemskade is genoemd naar koning Willem III en de Sophialaan naar Sophia Frederika Mathilde van Württemberg, de eerste echtgenote van Willem III.

Borstbeeld Prins Hendrik de Zeevaarder aan de gevel van Café Prins H, 2026.

B. Beeld handjeklappende boer en veehandelaar

Handel op de veemarkt geschiedde via het zogeheten handjeklappen. Het beeld herinnert hiermee aan de veemarkt die van 1874 tot en met 1963 plaatsvond aan de Lange Marktstraat.

De handjeklappers zijn in 1978 door David van Kampen gemaakt in opdracht van de FBTO. Het beeld werd in verband met de herinrichting van het gebied meerdere keren verplaatst en verdween in 2018 in de opslag. In 2022 heeft het beeld een nieuwe plek gekregen

voor de hoofdingang van Achmea aan de Sophialaan.

C. Roosje en Betje Cohen

Sinds enkele jaren staat het beeld van Roosje en Betje Cohen op de hoek van de Willemskade en het Zuiderplein. Het beeld van Roosje of Betje, dat blijft onduidelijk, is in 1988 gemaakt door Karianne Krabbendam. De tekst bij het beeld luidt: 'Ter herinnering aan de tweelingzusters Betje Cohen (1881-1951) en Roosje Cohen (1881-1958).

Roosje en Betje waren straatverkopers die onder andere op de veemarkt snoep en andere waar verkochten. Het beeld is aangeboden door de VVV Leeuwarden.

Standbeeld handjeklappende boer en veehandelaar aan de Sophialaan, 2026.

D. Carillon

In 1986 opende prins Claus de nieuwbouw van de FBTO op de hoek van de Lange Markstraat en Snekerkade door het carillon op het plein voor het gebouw in werking te stellen. De achttien klokken klingelden een vrolijk 'In naam van Oranje doe open de poort'.

De klokkentoren, een ontwerp van Abe Bonnema, bestaat uit vier open kubussen van staal en is circa veertien meter hoog. Het majeur gestemde carillon, bijzonder omdat vrijwel alle carillons in ons land mineur gestemd zijn, kan 99 melodieën spelen via een computer.

E. Love

Voor Culturele Hoofdstad 2018 werden elf nationale en internationale kunstenaars gevraagd een fontein te maken voor elk van de elf Friese Steden. In Leeuwarden, voor het station, is de fontein 'Love' van Jaume Plensa geplaatst. De fontein bestaat uit twee zeven meter hoge witte hoofden van een jongen en een meisje. Hun gezichten zijn naar elkaar toe gewend, maar de ogen zijn gesloten. De

gezichtsuitdrukking is sereen. 'Ze dromen' volgens Plensa 'voor kinderen is de toekomst een droom vol beloftes'. Om de twee kinderhoofden hangt een mistwolk. Plensa kreeg zijn inspiratie voor de mistfontein toen hij 's morgens vroeg de nevel boven de Friese velden zag. 'In Friesland', zei hij, 'komt het water uit de grond.'

F. Mercuriusfontein

De Mercuriusfontein werd in 1923 door de afdeling Leeuwarden van de Vereniging voor Vreemdelingen Verkeer aan de stad geschenken. De fontein met het bronzen beeld van Mercurius, herkenbaar aan de gevleugelde helm, staat symbool voor de bronnen van welvaart van Leeuwarden. De fontein is ontworpen door de Duitse beeldhouwer Gustav Adolf Bredow.

Oorspronkelijk stond de fontein aan de oostzijde van het Zaailand, later half ingebouwd door het pleinafsluitend gebouw/winkelcentrum. In 2012 is de fontein opnieuw opgebouwd voor het beurs- en waaggebouw.

Bouw Mercuriusfontein. FO. Strüppert, 1923

HUISREGELS

- Volg aanwijzingen van de OMD-vrijwilligers, bewoners en eigenaren op
- Volg binnen de gebouwen en schepen de aangegeven looproute (indien aangegeven)
- Raak niets aan
- Het is niet toegestaan foto's te maken zonder toestemming van de bewoners, eigenaren of OMD-vrijwilligers

Colofon

Organisatie: Leeuwarder Historische Vereniging Aed Levwerd, Afdeling Monumentenzorg en Archeologie
Gemeente Leeuwarden, Historisch Centrum Leeuwarden (HCL)

Open Monumentendag Leeuwarden 2026 is financieel mede mogelijk gemaakt door:

Zadelfonds Gemeente Leeuwarden
Afdeling Cultuur, Gemeente Leeuwarden
Abe Bonnema Stichting

Veel dank gaat uit naar alle eigenaren, bewoners en vrijwilligers. Dankzij hun gastvrijheid, inzet en deskundigheid kan Open Monumentendag tot stand komen.

Tekst:

Werkgroep Open Monumentendag
Leeuwarden

Redactie:

Werkgroep Open Monumentendag
Leeuwarden

Afbeeldingen:

Collectie Historisch Centrum
Leeuwarden, Collectie Tresoar en
Stichting Museumhaven Leeuwarden

Ontwerp:

Richard Bos